

ÖNEMİ

Başta söz ve uygulamaları olmak üzere Hz. Peygamber’le ilgili her türlü bilgi anlamında hadisin önemini anlamak öncelikle peygamberliğin gerekliliği ve Hz. Peygamber’in görevleri konularını ele almayı gerektirmektedir. Bu sebeple hadisin önemi aşağıda “Peygamberliğin Gerekliliği” ve “Hz. Peygamber’in Görevleri” başlıkları altında incelenecektir.

Peygamberliğin Gerekliliği

Peygambere
Duyulan İhtiyaç

Tarihte peygamberliği inkâr edenler veya muhal görenler olmuştur. Bu görüşü benimseyenlerin en önemli gerekçesi, insan aklının nübüvvete ihtiyaç hissettirmeyecek derecede yeterli olmasıdır. Berâhime ve Sâbie ile İbnü’r-Râvendî ve Ebû Bekir er-Râzî tarafından savunulan bu görüş aklın yeterliliği esasına dayanmaktadır. Bunlara göre bilginin yegâne kaynağı akıldır. Akıl bütün bilgileri elde etmek için yeterli bir kaynaktır. Ancak peygamberler aklın tek başına hüküm veremeyeceği konuları haber vermişlerdir. Ayrıca insan hayatında aklın idrak edemeyeceği durumlar da bulunmaktadır. Başta ibadetlerin şekli olmak üzere dünya ve ahiretle ilgili saadet ve felaket gibi konularda akıl âciz kalmaktadır.¹

Yetkinlik ve Eksiklik
Arasında İnsan

Kur’an bir taraftan insanı üstün yönü ve yetenekleriyle tanıtırken diğer taraftan da onun eksikliklerine işaret etmek suretiyle aklın yetersizliği gerçeğini ortaya koymaktadır.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”²

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Biz hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.

Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları, yaratıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”³ ayetlerinde insanın mükemmel bir yaratılışa sahip olduğu, diğer varlıklardan üstün kılındığı ifade edildiği gibi birçok ayette de insanın taşıdığı zaafırlara işaret edilmektedir:

خُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا

“İnsan zayıf yaratılmıştır.”⁴

وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ

“İnsan, mal sevgisine aşırı derecede düşkündür.”⁵

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ

“İnsan kendini kendine yeterli görerek azar.”⁶

وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ

“Eğer Allah’ın insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu.”⁷

إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ

“Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür.”⁸

وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا

“İnsan pek acelecidir.”⁹

وَكَانَ الْإِنْسَانُ فَتُورًا

“İnsanoğlu pek eli sıkıdır.”¹⁰

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا

“Gerçekten insan pek hırslı (ve sabırsız) yaratılmıştır.”¹¹

Yukarıda birinci grupta sıralanan ayetler insanın fiziki bakımdan mükemmel olduğu gibi akıl ve iradesiyle de diğer varlıklara üstün kılındığını ifade etmekte; ikinci grup ayetlerde ise mükemmel yönlerine rağmen insanın birtakım eksikliklerinin bulunduğuna işaret edilmektedir. Akıl sorumluluk için temel şart olsa da tek başına yeterli değildir.

Hadis Tarihinin
Dönemlere
Ayrılması

Hadis tarihini farklı kriterler esas alınarak dönemlere ayıran çalışmalar bulunmaktadır.¹¹⁷ Ancak hadis tarihi gelişimindeki kişi, nesil, siyasi, sosyal ve kültürel şartlar ile ekollerin hadis anlayışlarını da ortaya koyan bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Hadis tarihini dönemlere ayırırken ayrıca dönemlerin birbirinden ayırıcı özellikleri de ön plana çıkarılmalıdır. Bu durumda hadis tarihinin önce “Rivayet Dönemi”, “Nakil Dönemi” ve “Son Dönem” olmak üzere üç döneme ayrılıp, daha sonra alt başlıklar hâlinde sözü edilen hususlar da dikkate alınarak incelenmesinin daha isabetli olduğu söylenebilir.

Rivayet Dönemi

Rivayet dönemi, Hz. Peygamber’den yaklaşık hicri beşinci asrın sonlarına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemin en ayırıcı özelliklerinden biri, hadislerin çoğunlukla bizzat hocadan alınıp isnadıyla bir sonraki nesle aktarılmasıdır. Bir başka deyişle hadislerin isnatlarıyla nakledilmesidir. Bu dönemin “rivayet dönemi” olarak isimlendirilmesinin asıl sebebi de budur. İkinci ayırıcı özelliği ise hadisin Hz. Peygamber’e ait olup olmadığını tespit ile yorumlanmasının da belirleyici olduğu ekollerin ortaya çıktığı bir dönem olmasıdır.

Nakil Dönemi:
Hadis Kitaplarının
Aktarımı

Nakil dönemi, hicri 6./miladi 12. asırdan miladi 18. asrın başlarına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemin en önemli özelliği, her bir hadisin isnadıyla rivayetin büyük oranda son bulmasıdır. İkinci ayırıcı özelliği ise rivayet dönemi eserlerinin bir bütün hâlinde sonraki nesillere aktarılması; başka bir ifadeyle bu dönemin, hadislerin değil hadis kitaplarının nakledildiği bir dönem olmasıdır. Nakil dönemi olarak isimlendirmemizin asıl sebebi de budur. Bu dönemde yapılan çalışmalar rivayet dönemi eserlerini tamamlayıcı mahiyette eserlerdir. Bu dönemin bir diğer temel özelliği de hadis anlayışının oluşmasında rivayet dönemi ekolleri ile eserlerinin belirleyici olmasıdır.

Son dönem, miladi 18. asırdan günümüze kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemin temel özelliği, oryantalistlerin geliştirdikleri yöntemlerle hadis tarihi, hadis usulü ve hadis literatürü hakkında yaptıkları çalışmalarıdır. İkinci ayırıcı özelliği, İslam dünyasında hadisle ilgili farklı yaklaşımların ortaya çıkmasıdır. Bir diğer özellik ise bu dönemde hadis tarihi, hadis usulü ve hadis literatürü hakkında akademik çalışmaların yapılmış olmasıdır.

RİVAYET DÖNEMİ

Rivayet sözlükte “kuyudan su çekmek, birine su getirmek, su başına gitmek, kana kana su içmek, ip bükme” gibi manalara gelmektedir. “Revâ” fiilinin mastarı olan rivayet, bir sözü veya olayı başkasına nakletmek demektir. Hadis terimi olarak rivayet ise, usulüne uygun bir şekilde ve râvilerini zikrederek hadisi nakletmek demektir. Başka bir ifadeyle Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîne ait bir haberin kurallarına uyarak başkasına nakledilmesidir.

Hz. Peygamber’in hadislerinin dinin doğru olarak anlaşılmasındaki önemi onun sonraki nesillere aslına uygun bir şekilde nakledilmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla hadisler sonraki nesillere rivayet yoluyla aktarılmıştır. Sahâbîler, Hz. Peygamber’den duyduklarını ve gördüklerini tâbîlere onlar da aynı şekilde sonrakilere nakletmişlerdir. Bu, nesiller boyu böyle devam etmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi bu durum yaklaşık dört asır boyunca devam etmiştir. Bu sebeple de hadis tarihinde sözü edilen sürece rivayet dönemi denilmiştir. Rivayet dönemi aşağıda “Hicri Birinci ve İkinci Asırlar”, “Hicri Üçüncü Asır” ve “Hicri Dördüncü ve Beşinci Asırlar” olmak üzere üç ayrı başlık altında incelenecektir.

Bu bölümde öncelikle hadis usulünün tanımı ve kaynakları üzerinde durulacak daha sonra hadis usulü konuları ele alınacaktır.

TANIMI VE KAYNAKLARI

Tanımı

Hadis usulü (usûlü'l-hadîs), hadis ve usul kelimelerinden meydana gelen bir isim tamlamasıdır. Hadis genellikle, Hz. Peygamber'le ilgili her türlü bilgi anlamında kullanılmaktadır. Usul ise, “asl” kelimesinin çoğulu olup “asıllar, kaideler, prensipler, kurallar ve yöntemler” manalarına gelmektedir.

Kavramı oluşturan kelimelerin yukarıda zikredilen sözlük anlamları ile amaç ve muhtevasını esas alarak hadis usulü şöyle tanımlanabilir: Hadisleri sonraki nesillere aslına uygun olarak nakledebilmek ve sahihi ile zayıfını birbirinden ayırmak için ihtiyaç duyulan kurallar ve bunlarla ilgili istilahlardan bahseden ilimdir. Buna göre hadis usulünün konusu hem hadislerin nakli hem de Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için gerekli kuralları belirlemektir. Dolayısıyla hadis usulü, hadislerin anlaşılmasıyla değil rivayetiyle ilgili kurallardan bahsetmektedir.⁴⁶⁷

Kaynakları

İmam Şâfiî ve
er-Risâle'si

Hadis usulü ile ilgili ilk yazılı metinler hicri ikinci asrın sonlarından itibaren telif edilmeye başlanmıştır. İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'si bunların ilkidir.⁴⁶⁸ Müstakil hadis usulü eserleri ise hicri dördüncü asırdan itibaren yazılmaya başlanmıştır. Aşağıda bunlardan en çok kullanılanlar kaydedilecektir.

Dördüncü asır ve sonrası telif edilen hadis usulü eserlerini dönemlerin özellikleri dikkate alınarak “mütekaddimûn”, “müteahhirûn” ve “son dönem” olmak üzere üç döneme ayırarak incelemek yerinde olacaktır.

Konuların çoğunlukla müellifinin görüşüne fazla yer verilmeden ve önceki âlimlerin görüşlerinin isnadlı bir şekilde nakledilerek incelendiği dönem “mütekaddimûn”; önceki âlimlerin görüşlerinin isnadsız nakledilip müellifin tanım ve değerlendirmelerinin bulunduğu dönem “müteahhirûn”; son yüzyılda yapılanlar ise “son dönem” olarak kabul edilecektir.

Hadis Usulünde
Dönemlendirme

1. Mütekaddimûn Dönemi Eserleri

Hicri dördüncü asırdan itibaren telif edilen hadis usul ve istılahlarıyla ilgili eserler önceki dönemlerde oluşan ekollerin ilmî anlayışları çerçevesinde yazılmışlardır. Hadis usulü konusundaki görüş ve düşüncelerini Ehl-i re’y daha çok fıkıh usulü eserleri, Mu‘tezile de değişik konularda telif ettikleri eserlerinde ele almışlardır. Ehl-i hadis ise konuyla ilgili müstakil eserler telif etmişlerdir.

Ehl-i re’y’in hadis usulü konusundaki görüşleri Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039), Cessâs (ö. 370/981) ve Se-rahsî’nin (ö. 482/1090) fıkıh usulüne dair yazdıkları eserlerinde yer almaktadır. Bu eserlerde hadisin kısımları, delil olma değeri, hadisin sahih olmasının şartları gibi hususlar ele alınmaktadır. Ehl-i re’y’in gerek râviler gerekse haber-i vâhidin sahih olması ile ilgili Ehl-i hadisten farklı olarak ileri sürdüğü şartları bu eserlerde bulmak mümkündür.⁴⁶⁹

Bu dönemde Mu‘tezilî âlimlerin eserlerinde de hadis usulüne dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Ebü’l-Kasım el-Belhî (ö. 319/931) Kâdî Abdülcebâr (ö. 415/1024) ve Ebü’l-Hüseyn el-Basrî’nin (ö. 436/1044) eserleri bu dönemde Mu‘tezile’nin hadis usulü hakkındaki görüşlerinin bulunduğu eserlerdir.⁴⁷⁰

b) Çeşitleri

Sahih hadisler sözü edilen şartları bizzat veya dolaylı olarak taşımalarına, başka bir ifadeyle en üst seviyede taşıyıp taşımamalarına göre iki kısma ayrılmaktadır.

Sahîh li-zâtihî

Yukarıda zikredilen sahih hadiste bulunması gereken özelliklerden muttasıl olması, şaz ve illetli olmaması hadisin sahih olmasını sağlayan, ancak sıhhat seviyesini eksilten veya artıran şartlar değildir. Zira isnat muttasıl değil veya hadiste şaz ve illet söz konusu ise hadis sahih olamaz. Râvi ile ilgili olan adalet ve zabt şartları ise her râvide aynı seviyede bulunmamaktadır. Bir hadisin sıhhati, râvilerinin adalet ve zabt sıfatlarındaki derecesine göre gerçekleşir ve diğer üç şartla birlikte az veya çok sahih olur. Bir hadis, râvileri adalet ve zabt sıfatları açısından en üstün derecede ise diğer üç şartla birlikte sahih li-zâtihî olur. Bu hadis sahih hadisin şartlarını bizzat taşımakta, ayrıca bir destekleyiciye ihtiyacı bulunmamaktadır. Buhârî ve Müslim'in eserlerinde sahih li-zâtihî hadise birçok misal bulmak mümkündür.

Aşağıdaki hadis sahih li-zâtihî hadise misaldir:

عن ابي هريرة قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يؤذ جاره ومن كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليكرم ضيفه ومن كان يؤمن بالله واليوم الآخر فليقل خيرا او ليصمت

Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Resûlullah (s.a.v.), “Allah’a ve ahiret gününe inanan, komşusuna eziyet etmesin. Allah’a ve ahiret gününe inanan, misafirine ikram etsin. Allah’a ve ahiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun.” buyurmuştur.⁶⁶⁷

Bu hadisin bütün râvileri adalet ve zabt sahibidirler. Hadisin isnadı muttasıldır. Hadis şaz ve muallel de değildir. Dolayısıyla sahih hadisin şartlarını taşıdığı için sahih li-zâtihîdir.

Sahîh li-gayrihî

Diğer şartlarını taşımakla birlikte râvilerinden biri veya birkaçı zabt açısından en üst derecede olmayan ve bazı kusurları bulunan hadis sahih olma özelliğini kaybeder ve hasen olarak nitelendirilir. Râvisinin zabtındaki kusur sebebiyle hasen olarak nitelenen bir hadis, başka bir sahih isnatla desteklenmesi durumunda sahîh li-gayrihî seviyesine yükselmiş olur. Zira bu ikinci isnadla birinci isnattaki râvinin zabtındaki kusur telafi edilmiştir. Bu durumda hadisin sahîh li-gayrihî olması, aslında hasen seviyesinde iken, başka bir isnadla kuvvetlenmesi sebebiyledir. Böyle bir hadis sıhhat bakımından bizzat kendisi sahih olan hadis seviyesinde değildir.

Ebû Hureyre (r.a.)’dan rivayet edilen aşağıdaki hadis sahîh li-gayrihî hadise misaldir.

لولا ان اشدق على امتي لامرتهم بالسواك عند كل صلاة

“*Ümmetime sıkıntı vereceğini bilmesem her namaz vakti misvak kullanmalarını emrederdim.*”⁶⁶⁸

Bu hadisin isnadında bulunan Muhammed b. Amr (ö. 145/762) bazı rivayetlerinde yaptığı hataları sebebiyle hafızasının zayıflığı ile eleştirilmiştir. Bu sebeple hadis hasendir. Ancak hadis başka isnatlarla da rivayet edilmiştir.⁶⁶⁹ Bu isnatlar Muhammed b. Amr’ın hafızasının zayıflığını telafi etmiş ve hadis hasen olmaktan çıkarak sahîh li-gayrihî seviyesine yükselmiştir.

Sadece sahih hadisleri toplamayı amaç edinen eserlerin en tanınmışları Buhârî (ö. 256/869) ve Müslim’in (ö. 261/874) *el-Câmiu’s-sahîh* isimli kitaplarıdır. İmam Mâlik’in (ö. 179/975) *el-Muvatta’ı* da sahih hadisin önemli kaynaklarından. Bu eserlerin müellifleri sahih hadisleri toplamayı amaçlamaktadırlar. Ancak daha önce de işaret edildiği gibi bu durum, söz konusu eserlerdeki hadislerin tamamının

taşla da, iki taşla da olur. Hadisin zahirî anlamını esas almak yanlış” açıklamasını yapmıştır.⁷⁵⁸ Aşağıda hadislerin anlaşılmasında gaî/fikhî yaklaşımı esas alan ve hadislerin maksadını tespit için gerekli bazı temel prensipler misalleriyle ele alınacaktır.

HADİSLERİN ANLAŞILMASINDA DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN TEMEL PRENSİPLER

Hadislerin bir kısmı herhangi bir araştırmaya gerek kalmadan anlaşılabilmekte, ayrıca bir araştırmaya ihtiyaç duyulmamaktadır. Söz gelimi,

المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده

“*Kâmil/olgun Müslüman diğer Müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.*”⁷⁵⁹

اللهم اني اعوذ بك من العجز والكسل والجبن والبخل والهرم

“*Allah’ım! Âcizlikten, tembellikten, korkaklıktan, cimrilikten ve bunaklıktan sana sığınırım.*”⁷⁶⁰

لا حسد الا في اثنتين رجل اتاه الله مالا فسلطه علي هلكته في الحق ورجل اتاه الله
حكمة فهو يقضي بها ويعلمها

“*Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar, Allah’ın kendisine mal verdiği ve onu hak yolunda harcayan kimse ile Allah’ın kendisine ilim ve hikmet verdiği ve ona göre karar verip onu başkalarına da öğreten kimsedir.*”⁷⁶¹

من صام رمضان ايمانا واحتسابا غفر له ما تقدم من ذنبه

“*Kim ramazan orucunu inanarak ve karşılığını sadece Allah’tan bekleyerek tutarsa geçmiş günahları bağışlanır.*”⁷⁶² hadisleri ilk okumada araştırmaya gerek kalmadan

anlaşılabilir. Ancak hadislerin önemli bir kısmı ise bağlamları tespit edilmeden, farklı rivayetleri bir araya getirilmeden, sebep ve illetleri bilinmeden doğru anlaşılmadığı gibi yanlış yorumlanma ihtimali de söz konusu olabilmektedir. Aşağıda hadislerin doğru anlaşılması için uyulması gereken temel prensiplerden bir kısmı ele alınacaktır.

Bağlamın Dikkate Alınması

Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Önemi

Hadislerin bağlamı denildiğinde “Hz. Peygamber Bağlamı”, “Hadisi Rivayet Eden Sahâbî Bağlamı” ve “Musannif Bağlamı” olmak üzere birbirini takip eden üç ayrı bağlamdan söz edilebilir. Hadislerin sonraki nesillere aktarılması sürecinde hadisi nakleden sahâbînin bağlamı sebep-i rivayet ile ilgilidir. Hadisin sahâbî tarafından rivayet edilmesinin sebebi anlamındaki sebep-i rivayet, bazen hadisin Hz. Peygamber bağlamının değil, hadisi nakleden sahâbînin bağlamını esas almayı gerektirebilmektedir. Bu ise, hadisle ilgili Hz. Peygamber bağlamının belirli oranda gözden kaçmasına sebep olabilmektedir. Hadisin musannif tarafından eserine yerleştirildiği bağlam anlamındaki musannif bağlamı ise musannifin hadislerin tasnifinde kendi bağlamını esas almasından ötürü hadisle ilgili Hz. Peygamber bağlamının belirli oranda gözden kaçmasına sebep olabilmektedir.⁷⁶³ Bu sebeple hadislerin doğru anlaşılmasının temel prensiplerinden biri, hadisin özel veya tespit edilememişse genel bağlamının dikkate alınmasıdır. Bu prensip dikkate alınmadığında hadise farklı anlamlar yüklenebilmekte, bazen Hz. Peygamber’in asıl kastettiği gözden kaçabilmektedir. Bu prensibi açıklamak üzere “istihare hadisi”, “ayak ayak üstüne atarak istirahat edilmesi” ve “*İnsanlarla savaşmakla emrolundum.*” hadisleri misal olarak zikredilebilir.